

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA



№1 (5) 2024





MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA

Has been published since 2020

No. 1 (5) 2024

Astana 2024

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA
ЖУРНАЛЫНЫҢ РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚАСЫ

БАС РЕДАКТОР

Кариев Елдос Максатович, PhD, Астана халықаралық университеті
ЖШС (Қазақстан);

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ

Сабитов Жаксылық Муратович PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК «Жошы Ұлысын
зерттеу ғылыми институты» директорының м.а. (Қазақстан);

РЕДАКТОРЛАР:

- **Ибраева Айгерим Ергалиевна**, PhD, әлеуметтік-гуманитарлық
ғылымдар жоғары мектебінің деканы, Астана халықаралық университеті
(Қазақстан);

- **Шевнина Ирина Викторовна**, PhD, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті (Қазақстан);

- **Балгабаева Гаухар Зкрияновна**, тарих ғылымдарының кандидаты,
доцент, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті
(Қазақстан);

- **Кушкумбаев Айболат Кайрслямович**, тарих ғылымдарының
докторы, профессор, Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
(Қазақстан);

- **Атакан Акчай**, PhD, доцент, Анкара Хажы Байрам Вели университеті
(Түркия);

- **Мелтем Акынжы**, PhD, Акдениз университетінің доценті (Түркия);

- **Салихов Ахат Губаевич**, тарих ғылымдарының кандидаты, Ресей
ғылым академиясының Уфа федералдық ғылыми орталығының жетекші
ғылыми қызметкері, (Ресей Федерациясы).

**РЕДАКЦИЯ ЖУРНАЛА
MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA**

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кариев Елдос Максатович, PhD, Международный университет Астана (Казахстан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОР

Сабитов Жаксылык Муратович PhD, и.о. директора Научного института изучения Улуса Джучи" КН МНВО РК (Казахстан);

РЕДАКТОРЫ:

- **Ибраева Айгерим Ергалиевна**, PhD, декан Высшей школы социально-гуманитарных наук, Международный университет Астана (Казахстан);
- **Шевнина Ирина Викторовна**, PhD, Костанайский региональный университет им. Ахмет Байтұрсынұлы (Казахстан);
- **Балгабаева Гаухар Зкрияновна**, кандидат исторических наук, доцент, Костанайский региональный университет им. Ахмет Байтұрсынұлы (Казахстан);
- **Кушкумбаев Айболат Кайрслямович**, доктор исторических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Казахстан);
- **Атакан Акчай**, PhD, доцент, университет Анкара Хаджи Байрам вели (Турция);
- **Мелтем Акынжы**, PhD, доцент, университет Акдениз, (Турция);
- **Салихов Ахат Губаевич**, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник, Уфинский федеральный исследовательский центр Российской академии наук, (Россия).

**EDITORIAL TEAM OF THE JOURNAL
MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA**

CHIEF EDITOR

Kariyev Eldos, PhD, Astana International University LLP (Kazakhstan);

DEPUTY CHIEF EDITOR

Sabitov Zhaksylyk, PhD, Acting Director «Scientific Institute for the Study of Ulus Jochi» CS MSHE RK (Kazakhstan);

EDITORS:

- **Ibrayeva Aigerim**, PhD, Dean of the Graduate School of Social Sciences and Humanities, Astana International University LLP (Kazakhstan);

- **Shevnina Irina**, PhD, Akhmet Baitursynuly Kostanai regional university (Kazakhstan);

- **Balgabaeva Gaukhar**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Akhmet Baitursynuly Kostanai regional University (Kazakhstan);

- **Kushkumbayev Aibolat**, Doctor of Historical Sciences, Professor, L. Gumilyov Eurasian National University;

- **Atakan Akcay**, PhD, Associate Professor, Ankara Haci Bayram Veli University (Turkey);

- **Meltem Akinci**, Phd, Associate Professor, Akdeniz University, (Turkey);

- **Salikhov Akhat**, Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, Ufa Federal Research Center of the Russian Academy of Sciences (Russia);

Editorial address: 8, Kabanbay Batyr avenue, of.316, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010000

Tel.: (7172) 24-18-52 (ext. 316)

E-mail: medieval-history@isca.kz

Medieval History of Central Eurasia

Owner: Astana International University

Periodicity: quarterly

Circulation: 500 copies

CONTENT

Г.К.Асанова <u>ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ ГЕНЕЗИСІ</u> (мемлекеттердің пайда болуының шығыс (еуропалық емес) жолының жалпы тұжырымдамасы контекстінде)	7
Е.М. Қариев, Д.Т. Тлеуғабулов, А.Т. Дүкомбайев, Т.В. Брынза, А.Е. Егінбай, А.Ғ. Омаров, М.А. Рысбергенов, А.Р. Мұхаметзянов, С. Болатбекқызы, А.М. Тагленов, В.Г. Марциоха, М.Б. Валиханова, Д.К. Жанатаев, А. Абу <u>ШҰБАРАТ ЖӘНЕ МОЛАЛЫ КӨНЕ ЗАМАН ЖӘНЕ</u> <u>КЕЙІНГІ ОРТАҒАСЫР ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ 2023 ЖЫЛҒЫ</u> <u>ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ АЛҒАШҚЫ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫ</u>	24
Г.Б.Сулейменова <u>КУЛЬТУРА ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ В СРЕДНИЕ</u> <u>ВЕКА</u>	36
Қ.С.Өскембаев <u>ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫНЫҢ ӨЗЕКТІ</u> <u>МӘСЕЛЕЛЕРІ: ТАРИХНАМАСЫ ЖӘНЕ ДЕРЕКТЕР</u>	52

ШҰБАРАТ ЖӘНЕ МОЛАЛЫ КӨНЕ ЗАМАН ЖӘНЕ КЕЙІНГІ ОРТАҒАСЫР ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ 2023 ЖЫЛҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ АЛҒАШҚЫ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫ

Е.М. Қариев¹, Д.Т. Тлеуғабулов², А.Т. Дүкомбайев², Т.В. Брынза², А.Е. Егінбай²,
А.Ғ. Омаров², М.А. Рысбергенов², А.Р. Мұхаметзянов², С. Болатбекқызы², А.М.
Тагленов², В.Г. Марциоха², М.Б. Валиханова², Д.К. Жанатаев², А. Абу³

¹Астана Халықаралық Университетінің әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар жоғарғы
мектебінің доценті, Астана, Қазақстан

E-mail: eldos.05.82@gmail.com

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

E-mail: akishev_institute@mail.ru

³«Атамекен» тарихи-мәдени орталығы, Шамалған, Қазақстан

E-mail: alpamys_79@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада 2023 жылы Алматы облысы, Қарасай ауданының Шамалған ауылының әкімшілік аумағында орналасқан Шұбарат және Молалы ескерткіштерінде жүргізілген кешенді пәнаралық зерттеулердің алғашқы қорытындылары баяндалады. Нақты айтқанда аталмыш аумақта жүзеге асырылған барлау-іздістіру жұмыстарының, апаттық-құтқару сипатына ие ғылыми ізденістердің, тарихи-мәдени мұраны қорғауға және насихаттауға бағытталған іс-шаралардың, сондай-ақ басқада ғылыми жұмыстардың барысы мен нәтижелері ғылыми айналымға енгізілуде.

Кілт сөздер: Шұбарат және Молалы ескерткіштері, пәнаралық зерттеулер, барлау және апаттық-құтқару жұмыстары, тарихи-мәдени мұраны қорғау және насихаттау.

КІРІСПЕ

Өткен 2023 жылдың шілде және тамыз айларында ғылыми-зерттеу міндеттерін шешу барысында Алматы облысы, Қарасай ауданы, Шамалған ауылының әкімшілік аумағы шегінде пәнаралық сипатқа ие кешенді жұмыстар атқарылған болатын. Атап айтқанда:

- көрсетілген әкімшілік бірлік шегінде барлау жұмыстары;
- Шұбарат қорымын кесіп өтетін көлемді жыра тарапынан (Кариев, Бесетаев, 2022, 248 б.) және антропогенді әрі техногенді ықпал әсерінен тікелей жойылу қауіпі төніп тұрған Шұбарат және Молалы қорымдарындағы археологиялық ескерткіштерде қазба жұмыстары;

– тікелей және алдын алу сипатындағы ескерткіштерді қорғау-құтқару іс-шаралары.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Барлау жұмыстары

Шамалған а/о тау бөктерінен бастау алған. Шығыста Жандосов а/о дейінгі және батыста Бекболат а/о дейінгі аумақ қамтылды. Барлау жұмыстары жаяу түрде жүргізілді, кеуіп кеткен Шұбарат өзенінің жағалық террасаларына және бұрын мүлдем зерттелмеген Шамалған а/о тау бөлігіне ерекше назар аударылды.

Аталған аумақты зерттеу барысында негізінен құрғап қалған Шұбарат өзенінің террасаларында орналасқан этнографиялық қыстаулардың едәуір саны тіркелді. Олар негізінен қатты шым басқан саз балшықты және тас құрылыстардың қирандылары түрінде:

Қыстау № III. Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автожолынан батысқа қарай 60 м жерде, Шұбарат-1 қорымына қарама-қарсы орналасқан. Нысан орта тұсында оймауыты бар төмпешік түрінде, батыс бөлігі Шұбарат өзенінің белсенді су ағыны жылдарында шайылып кеткен.

Жергілікті тұрғындардың айтуынша Шұбарат өзені 80-ші жылдардың екінші жартысына дейін аққан, кейін Үшқоңыр жәйлауыне қарай қазіргі тас жол салынып, арнаны толықтыру көздері бөгегеннен өзен кеуіп кеткен. Жоғарыда аталған өз кезегінде Шұбарат-1 қорымының аумағында көлемді жыраның пайда болуына да себепші болғанын айта кетуге болады.

Қыстау аймағындағы өзен жағасының кескінінде, 1,7 м тереңдікте, сипаттамаларына қарап саз сылақ деп айтуға болатын қандайда бір қыш құрылым бар ойық аңғарылатын – тұрмыстық сипаттағы құрылым болуы ықтимал деп паймдалды.

Қыстау жоғарғы дәрежедегі апатты жағдайда болғандықтан ғылыми топ осы этноархеология ескерткішіне құтқару қазбаларын жүргізу туралы шешім қабылдады.

Қыстау № IV. Үшінші қыстаудан оңтүстікке қарай 300 м, Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автожолынан батысқа қарай 100 м, Шұбарат-1 қорымының оңтүстік шетіне қарама-қарсы, Молалы қорымынан шығыс-солтүстік-шығысқа қарай 120 м жерде орналасқан. Нысан шаршы пішінді келген құрылыстың қирандылары болып табылады.

Қыстау № V. Төртінші қыстаудан оңтүстікке қарай 70 м, Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автожолынан батысқа қарай 100 м, Шұбарат-1 қорымының оңтүстік шетіне қарама-қарсы, Молалы қорымынан шығысқа

қарай 130 м жерде орналасқан. Нысан ұзынша пішінді келген құрылыстың қирандылары болып табылады.

Қыстау № VI. Төртінші қыстаудан батысқа қарай 10 м, Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автожолынан батысқа қарай 120 м, Молалы қорымынан шығысқа қарай 120 м жерде орналасқан. Құрылыстардың бір бөлігі П.П. Немилостевтің шаруа қожалығының аумағында орналасқан. Нысан шаршы пішінді келген құрылыстың қирандылары болып табылады.

Қыстау № VII. Алтыншы қыстаудан оңтүстікке қарай 40 м, Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автожолынан батысқа қарай 120 м, Молалы қорымынан шығысқа қарай 120 м жерде орналасқан. Құрылыстың бір бөлігі П.П. Немилостевтің шаруа қожалығының аумағында орналасқан. Нысан шаршы пішінді келген қирандылар түрінде.

Қыстау № VIII. Жетінші қыстаудан шығысқа қарай 30 м, Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автожолынан батысқа қарай 100 м, Молалы қорымынан шығысқа қарай 140 м жерде орналасқан. Нысан бетін қараған бұталары басқан шаршы құрылыстың қирандылары болып келеді.

Қыстау № IX. Сегізінші қыстаудан оңтүстік-оңтүстік-батысқа қарай 200 м, Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автожолынан батысқа қарай 90 м, Молалы қорымынан шығысқа қарай 120 м жерде орналасқан. Құрылыстың бір бөлігі П.П. Немилостевтің шаруа қожалығының аумағында орналасқан. Нысан XX ғасырдың 1 жартысына тиесілі шаруашылық мақсатта қолданылған көлемді шаршы құрылыстың қирандылары болса керек.

Барлық анықталған этноархеология ескерткіштері алдын ала мерзімдеу бойынша XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басына жатады. Қирандылардың бірқатар ерекшеліктеріне назар аударып отырып қыстаулардың негізгі санын XX ғасырдың 1 жартысымен, шамамен 30-шы жылдардың басындағы ұжымдастыру кезеңімен мерзімдеуге болады.

Сақ-үйсін кезеңінің қонысы-I. Ғылыми топтың барлау жұмыстары барысында Шамалған а/о таулы бөлігінде анықталды. Қоныс барлық жағынан жоталармен қорғалған ойпатта орналасқан, жақын жерде тұщы бұлақ бар.

Қоныстың едәуір аумағын картоп екпелері алып жатыр, бірақ осы аумақтың оңтүстігінде бөлек еміс құрылымдар аңғарылатын алаңша көрінеді. Бұл тұрғын үй, шаруашылықтық құрылыстардың қалдықтары болуы әбден ықтимал. Сондай-ақ, Шұбарат-1 қорымындағы ыдыстармен белгілі бір ұқсастығы бар қызыл саздан жасалған қыш ыдыстардың бөлшектері табылды.

Отырықшы сипаттағы ескерткіштерден басқа барлау-іздістіру жұмыстары барысында сақ және сақ-үйсін кезеңінің жерлеу және еске алу ескерткіштері анықталды:

Шұбарат-IV қорымы. Сақ/сақ-үйсін қорымы Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автожолынан батысқа қарай орналасқан. Бұл Шұбарат-1 қорымының бөлігі болуы әбден мүмкін, алайда бұл топтың оңтүстігінде қорғандар байқалмайды. Бұл ескерткіштің пайда болуы Шұбарат-1 қорымының белгілі бір аумағының кеңеюінің салдары, немесе этноәлеуметтік белгілер бойынша Шұбарат-1-ден бөлінген оқшау топ болуы мүмкін.

Шұбарат-V қорымы. Сақ/сақ-үйсін қорымы Шамалған а/о таулы бөлігінің шегінде орналасқан, негізінен орташа өлшемдегі 7 топырақ үйінділі қорғандардан тұрады. Олардың үшеуі солтүстікте орналасқан және негізгі топтан жылғамен бөлінген.

Шұбарат-VI қорымы. Сақ/сақ-үйсін қорымы Шамалған а/о таулы бөлігінің шегінде орналасқан, негізінен СО тізбек бойынша созылған ірі көлемдегі 6 тас-топырақ қорғаннан тұрады. Фермерлік шаруашылықтың аумағында орналасқан оңтүстіктегі екі шеткі қорған антропогендік ықпалдан айтарлықтай бұзылған.

Шұбарат-VII қорымы. Сақ/сақ-үйсін қорымы Шамалған а/о таулы бөлігінде, көлдің маңайында орналасқан. Негізінен СО тізбек бойынша созылған орташа өлшемдегі 8-ге жуық топырақ үйіндіден тұрады. Қорымның сақталу деңгейі қанағаттанарлық.

Барлау жұмыстары барысында айтылғандардан бөлек бірнеше жалғыз қорғандар мен сақ және сақ-үйсін уақытына тиесілі екі нысаннан тұратын бір жерлеу тобы, сондай-ақ, көне түркі дәуірінің жерлеу-аза тұту ескерткіштерінің бір тобы анықталды.

ШҰҒЫЛ АПАТТЫҚ-ҚҰТҚАРУ ҚАЗБАЛАРЫ

Зақымдануы бар және тікелей жойылу қаупі төніп тұрған археологиялық және этноархеологиялық ескерткіштер жедел зерттелді:

Қорған № У1. Диаметрі 26 м, биіктігі 2 м. Шұбарат-1 қорымының орталық бөлігінде, Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автотрассасынан шығысқа қарай 10 м жерде, жыраның шетінде орналасқан.

Нысан сақ шеңберінің ескерткіштері үшін классикалық қиылған конус пішініне ие. Өсімдік жамылғысы қоршаған ландшафтпен бірдей. Жер үсті құрылыстың жекелеген бөліктерінде әртүрлі өлшемдегі үйінді тастары көрініп тұрды. Қорғанның батыс және солтүстік шеттері автожолды төсеу жұмыстары кезінде бульдозермен бұзылған.

Қазбаға дейін жер үсті құрылысында тонаудың айқын іздері көрінбеді

Осуществлены раскопки объекта, по итогам исследований в центральной части кургана зафиксировано подбойное погребения, содержащая разрозненные кости человека – курган ограблен, судя по отсутствию явных следов ограбления на наземной конструкции, еще в раннее время.

Нысанда қазба жұмыстары жүзеге асырылды, обаның орта тұсында қабір шұңқыры айқындалып тереңдеу нәтижесінде ақымдық жерлеу ашылған болатын, бірақ қабір тоналған болып шықты – адамның шашылған сүйектерінен басқа ешқандайда бір олжа болмады. Тонаудың сыртқы белгілері болмағандықтан оба қабіріне ұрлықпен түсу ерте кезеңде болды деп пайымдауға болады.

Қорған № У2. Бастапқы диаметрі 27 м, биіктігі 1,8 м. № У1 қорғаннан солтүстікке қарай 30 м, Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автотрассасынан шығысқа қарай 6 м, жырадан батысқа қарай 8 м жерде орналасқан. Автожолды төсеу жұмыстары барысында қорғанның солтүстік бөлігі толығымен бұзылған. Қазба жұмыстары барысында қорғанның орталық бөлігіндегі ақымы бар қабір шұңқырында басы батысқа қаратылған әйел адамның қаңқасы *in situ* табылды. Қаңқамен бірге ақымның шетінде, бас сүйек тұсында құмыра тәрізді шағын қыш ыдыс қана болған.

Сақ-үйсін кезеңінің орташа және кіші диаметрі 12 қорғаны зерттелді (3-12 м – 7 орта және 5 кіші):

Оның ішінде Шұбарат-1 қорымының № К1, А1, А1/1, А2, А3, А4 нысандарының және Молала қорымының № 23 қорғанының диаметрі 5-тен 12 м-ге дейін жетеді және орташа санаттағы қорғандарға жатады. № А5, А6, А7, А8, А9 нысандарының диаметрі 3-4 м болып табылады және шағын санаттағы қорғандарға жатады.

Зерттелген нысандардың ішінде № К1, А1 қорғандарындағы ақымы бар қабір шұңқырында бастарымен батысқа қаратылған адам қаңқалары *in situ* анықталды. Инвентарьдан қыш ыдыстар, ұршықтас пен металдан жасалған бұйымдар табылды.

Молалы қорымындағы № 23 қорғанда ақымда жерленген адам қалдықтары мен заттық табылымдар шашыраңқы түрде кездесті. Қабірдің бұзылуы тонау салдары болса керек.

А1/1, А2, А3, А4 нысандары кенотаф болып шықты.

А5, А6, А7, А8, А9 нысандары жер үсті құрылыстарын зерттеу қорытындысы бойынша Шұбарат-1 қорымына орайластырылған құрбандық орындары болып танылды.

Сонымен қатар этнографиялық кезеңнің 3 тұрғын үй және шаруашылық құрылыстары зерттелді:

Қыстау № 1. Шұбарат-1 қорымының шегінде, жыраға тікелей жақын жерде, шығысқа қарай орналасқан. Қыстауда 25 сектор болатын қазба салынып, оның бүкіл аумағы әрі айналасы қамтылды. Зерттеу нәтижелері бойынша қыстау XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басына жататыны анықталды.

Қыстау № 2. № 1 қыстаудан оңтүстікке қарай 40 м жерде орналасқан. Қыстауда 4 сектор болатын қазба салынып, материк деңгейіне дейін зерттелді. Қыстаудың материалдары оның XX ғасырдың 50-60 жылдарына жататынын көрсетті.

Қыстау № 3 (апатты). Шамалған-Үшқоңыр жәйлауы автожолының батысында, жардың шетінде, кеуіп кеткен Шұбарат өзенінің жағасында орналасқан. Археологиялық қазба жұмыстарының қорытындысы бойынша салыстырмалы түрде қысқа уақыт өмір сүрген қазақ шаруасының (жатақтың) жеркепесі екендігі анықталды.

Зерттелген ескерткіштердің барлығы апатты жағдайда болды, немесе олардың жойылу немесе зақымдану айқын қаупі болғанын айта кету керек.

Тарихи-мәдени мұраны сақтауға бағытталған қорғау және алдын алу шараларының кешені:

1. Шұбарат-1 қорымының аумағындағы көлемді жыраның қабырғаларын нығайту және толтыру (бастау тұсынан) бойынша жұмыстар жүзеге асырылды:

Этноархеология ескерткіштері мен 2023 жылғы далалық маусымында зерттелмеген жерлеу-еске алу ескерткіштері орналасқан аумақтарға басты назар аударылды. Жалпы алғанда ұзындығы 70 м және тереңдігі 5 м дейінгі жыраның аумағы толтырылды;

2. Тарихи-мәдени мұраны (ТММ) қорғау саласындағы заңнаманың нормалары мен талаптарына сәйкес бұрын белгілі және жаңа ескерткіштерге қорғау тақталарын орнату бойынша келіссөздер жүргізілді:

Осы орайда Шұбарат пен Молалы археологиялық ескерткіштері жергілікті маңызы бар ескерткіштер тізіліміне әлі енгізілмегені анықталды. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 288-VI ҚРЗ «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Заңының талаптарына сәйкес Алматы облысының тарихи-мәдени мұраны қорғау жөніндегі атқарушы органына осы ескерткіштерді тікелей бақылауға алу, күзет белгілерін орнату, археология және этноархеология ескерткіштерін қорғау бойынша Заңда көзделген өзге

де шараларды жүзеге асыру туралы өтінішхат пен құжаттар топтамасы дайындалды.

3. Атқарушы билік өкілдеріне, құқық қорғау органдарына осы аймақтың ескерткіштері, оларға қатысты заңнама және қорғау әрі күзету шаралары туралы дәрістер өткізілді:

Орындаушы ұйымының ресми хаттарына сәйкес «ҚР тарихи-мәдени мұраны қорғау саласындағы заңнамасы, зерттеулер жүргізуге рұқсат беру құжаттары, тарихи-мәдени мұра саласындағы заңсыз ізденістерге қатысушыларды қылмыстық-әкімшілік жауапкершілікке тарту шаралары» тақырыбында жергілікті құқық қорғау органдарының өкілдеріне және Іле-Алатау ұлттық паркінің қызметкерлеріне кеңейтілген дәрістер оқылды;

4. Орындаушы ұйымынан «Тарих және мәдениет ескерткіштерін сақтау қажеттілігі туралы» ресми хаттар барлық тиісті инстанцияларға жіберілді:

Аумағында Шұбарат және Молалы археологиялық ескерткіштері орналасқан жер учаскелерінің барлық меншік иелері мен жер пайдаланушыларға.

Аумағында Шұбарат және Молалы археологиялық ескерткіштері орналасқан жер учаскелерінің барлық меншік иелері мен жер пайдаланушылар «Қазақстан Республикасының азаматтары тарихи және мәдени мұраны сақтауға және қамқорлық жасауға, тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғауға міндетті» деген Қазақстан Республикасы Конституциясындағы 37-бабымен, соынмен бірге жоғарыда аталған Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 288-VI Заңының 26-бабымен таныстырылды;

5. Ескерткіштерді қорғау жөніндегі инспекцияның заңдарда белгіленген рұқсат құжаттарынсыз ескерткіштерде шаруашылық-өндірістік немесе археологиялық жұмыстар фактілерін анықтау жағдайында инспекцияға және құқықтық тәртіп органдарына хабарлауды сұрайтын байланыстары таратылды (тізбемен және түпнұсқа үлгілермен көрнекі түрде танысты):

Археология мен этноархеологияның бұрыннан белгілі және жаңадан ашылған ескерткіштері орналасқан барлық фермалар мен шаруа қожалықтарын, орманшылық бөлімдері мен жеке күзет қызметі пункттерін аралап, ҚР заңнамасы, бірінші кезекте Қазақстан Республикасы Конституциясының 37-бабы егжей-тегжейлі түсіндірілді.

Тарихи-мәдени мұра ескерткіштерінде археологиялық жұмыстарды жүргізуге құқық беретін құжаттардың түпнұсқа үлгілері нақты көрсетілді

және қажет болған жағдайда салыстыру үшін осы құжаттардың көшірмелері берілді.

Сондай-ақ, жергілікті тұрғындар, бірінші кезекте мемлекеттік және жеке сипаттағы барлық қызметтер мен мекемелердің қызметкерлері ҚР Заңнамасына сәйкес тарих және мәдениет ескерткіштерін заңсыз археологиялық қазу, ұрлау, сату, бүлдіру және жою үшін қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік көзделетінімен таныстырылды (ҚР ҚК 193, 196, 294, 295-баптары; ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 145-бабы).

ЗЕРТХАНАЛЫҚ-КАМЕРАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

Жоғарыда айтылғандардан бөлек алынған материалдарды жаратылыстану ғылымдары әдістерімен өңдеу бойынша зертханалық-камералық зерттеулер кешені жүргізілді. Археологиялық ізденістердің барлық материалдарын толық алдын ала өңдеу жүргізілді:

Этноархеология ескерткіштеріне жататын 3 тұрғын үй және шаруашылық құрылыстарын зерттеу барысында табылған материалдар кешені мұқият өңделді: дайындау материалы, шаруашылық-тұрмыстық қолданысы және басқа да негізгі белгілері бойынша типологияланды.

Барлық алынған материалдарды алдын ала камералдық өңдеу – металл бұйымдарын, фарфордан, сүйектен және керамикадан жасалған бұйымдарды консервациялау және бастапқы қалпына келтіру жұмыстары жүзеге асырылды.

Зертханалық зерттеулер үшін ең көрнекті үлгілер таңдалды – 1901 жылғы Ресей империясының монетасы, Кузнецов фабрикасының фарфоры, металдан жасалған бұйымдар – пышақтар, орақ, қазан фрагменттері және т. б.

Бірінші қыстаудан алынған деректердің бастапқы талдауы олардың ерте сипатқа ие екенін көрсетті. Жоғарыда аталған жекелеген олжаларға, атап айтқанда 1901 жылғы монета, өндірісі ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың басына дейін жалғасқан фарфор фрагменттеріне сүйеніп отырып қыстауды көрсетілген кезеңмен мерзімдеуге болады.

Бірінші қыстаудан оңтүстікке қарай 40 м жерде орналасқан № 2 қыстау материалдары кеш сипатқа ие екені анықталды. Барлық табылған материалдар (металл бұйымдары, фарфор) қыстаудың ХХ ғасырдың екінші жартысымен, нақтырақ айтқанда 50-60 жж. мерзімделетінін көрсетті. Бұған зертханалық-камералық мәліметтерден басқа 1956 жылы туған жергілікті шопанның ауызша мағұлматтары жанама түрде айғақ бола алады. Оның айтуынша, аталған кезеңде бұл аймақта шағын ферма болған.

Қыстау № 3 (апатты). Жардың шетінде, кеуіп кеткен Шұбарат өзенінің жағасында орналасқан. Археологиялық қазба жұмыстарының қорытындысы бойынша салыстырмалы түрде қысқа уақыт өмір сүрген қазақ шаруасының (жатақтың) жеркепесі екендігі анықталды.

Жеркепе санаулы әрі қазіргі заманға жақын материал берді (қазанның фрагменті және шағын тандырға ұқсайтын саз балшықпен сыланған пеш). Қыстаудан табылған артефактілер мен тұрмыстық элементтерді зертханалық-камералық өңдеу нәтижелері оның XX ғасырдың ортасына қатысты екенін көрсетті.

Сақ және сақ-үйсін уақытындағы жерлеу-еске алу құрылыстарын археологиялық зерттеу қорытындысы бойынша зертханалық-камералық өңдеуді қажет ететін бірқатар маңызды материалдар алынды.

Антропологиялық материал:

Үш жерлеу-еске алу нысанында – Шұбарат-1 қорымының № А1, К1 және У2 қорғандарында *in situ*, яғни бұзылмаған жерлеу орындары анықталды.

Шұбарат-1 қорымының № У1 қорғанының қабірінде және Молалы қорымының № 23 нысанында тонау және ірі кеміргіштің әрекеті салдарынан араласып кеткен адамның шашыраңқы сүйектері тіркелді.

Адам қаңқалары мен сүйек қалдықтары далалық археологияның барлық талаптарына сәйкес алынды және алдын-ала камералық өңдеуден өтті.

Қабірлерден табылған органикалық материалдардың жекелеген элементтері С14 бойынша радиокөміртекті талдау жүргізуге беру үшін дайындалды.

Шұбарат-1 қорымының қорғандарында антропологиялық материалдан басқа керамикалық ыдыстар анықталды:

- № А1 қорғаннан қыштан жасалған екі ыдыс – күйе іздері бар тостаған және сынған тұтқасы бар құмыра тәрізді шағын ыдыс табылды;
- № К1 қорғаннан бір құмыра тәрізді шағын ыдыс табылды;
- № У2 қорғаннан да бір құмыра тәрізді шағын ыдыс анықталды.

Барлық керамикалық материалдар зертханалық және камералық өңдеуден өтті: тазарту және ең нәзік бөлшектерді агрессивті емес жабысқақ материалдармен нығайту.

Молала қорымының № 23 қорғанының қабірінен бірнеше қыш фрагменттері табылды, сондай-ақ арнайы ғылыми топтың жобасы аясында барлау-іздеу жұмыстары барысында қызыл сазды керамика фрагменттері түріндегі көтерме материал табылды. Бұл материал зертханалық-камералық өңдеуден кейін егжей-тегжейлі талдау үшін маманға берілді.

Шұбарат-1 қорымынан алынған керамикалық материалды алдын ала зертханалық-камералдық талдау қыш ыдыстардың б.з.д. IV-III ғасырлардағы жетісулық ұқсас бұйымдарға жақындығын көрсетті (Тулегенов, Чекин, Султанияров, 2019, 132 б.).

Қорған № А1-де сипатталған материалдардан басқа тостаған тәрізді керамикалық ыдыстың ішінен кішкентай «ет» пышағы табылды. Сақталуы өте нашар пышақ тәрізді бұйым Молала қорымының № 23 қорғанының қабірінде де анықталды. Қатты тот басқан, «тырнақ» пішінді, түйреуіш, немесе осыған ұқсас киімге немесе шашқа арналған, темірден жасалған шағын бұйым № К1 қорғанының қабірінен табылды.

Камералдық консервациялау жұмыстарын жүргізгеннен кейін барлық металл бұйымдар бейінді зертханаларға беруге дайындалды.

Сондай-ақ, № К1 қорғанның қабірінде стандартты дөңгелек пішін мен өлшемдерге ие ұршықтас табылды. Бұйым трасологиялық бағыттағы бейінді зертханаға тапсыруға дайындалды.

Барлық алынған негізгі инвентарь заттары өңдеу үшін ҚР ҒЖБМ ҒК А.Х. Марғұлан ат. АИ берілді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген археологиялық ғылыми зерттеулердің материалдары сақ-үйсін дәуіріндегі Жетісу ескерткіштерімен ұқсастыққа ие және жүргізілген алдын ала талдамалық жұмыстардың негізінде оларды б.д.д. IV-III ғасырларына жатқызуға болады (Агеева, 1959; 1961; Нурмуханбетов, Трифонов, 1989; 2016; Трифонов, 1989; Нурмуханбетов, Тулегенов, Иванов, 2019).

Мақала ҚР ҒЖББ ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша жас ғалымдарды гранттық қаржыландыру аясындағы ЖТН АР19579286 "Полихронологиялық мәдениеттерді археологиялық деректерді сараптау және өткен дәуірлер мұрасын сақтау хақында пәнаралық зерттеу: Шұбарат және Молалы ескерткіштері үлгісінде" жобасы бойынша дайындалған

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Агеева Е.И. Курганные могильники ранних кочевников северо-восточной части Алма-Атинской области // Известия АН КазССР. Серия истории, археологии и этнографии. 1959. Вып. 3. 80–85 бб.
2. Агеева Е.И. К вопросу о типах древних погребений Алма-Атинской области // Новые материалы по археологии и этнографии Казахстана. Труды ИИАЭ. Т.12. Алма-Ата, 1961, 21-40 бб.

3. Кариев Е.М., Бесетаев Б.Б. Мониторинг состояния археологических памятников Шубарат и Молалы в 2021 году // Материалы международной археологической научно-практической конференции «Маргулановские чтения-2022» / отв. ред. Т.Б. Мамиров (12-13 апреля 2022 г.). Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2022. 246-254 бб.

4. Нурмуханбетов Б.Н., Трифонов Ю.И. Новые памятники сакского времени близ г. Алма-Аты // Проблемы археологии скифо-сибирского мира. Кемерово: Изд-во КемГУ, 1989. Ч. 1. 57–61 бб.

5. Нурмуханбетов Б.Н., Трифонов Ю.И. Курганные могильники Шубарат и Молалы (краткая характеристика и культурно-хронологический анализ) // Саки и савроматы Казахских степей: контакт культур. Алматы: ИА им. А.Х. Маргулана, 2016. 10–19 бб.

6. Нурмуханбетов Б.Н., Тулегенов Т.Ж., Иванов С.С. Коллекция предметов вооружения сакского времени из могильников Молалы и Шубарат // Теория и практика археологических исследований. Барнаул: Изд-во АлтГУ, 2019. № 1 (25). 99-108 бб.

7. Трифонов Ю.И. К вопросу об археологических критериях социальной стратификации восточноевропейских саков (по материалам могильника Молалы I) // Проблемы археологии скифо-сибирского мира. Кемерово: Изд-во КемГУ, 1989. Ч. 1. 45-49 бб.

8. Тулегенов Т.Ж., Чекин А.Г., Султаниярова А.Ж. Атрибуция и культурная интерпретация коллекции керамики сакской эпохи из фондов государственного историко-культурного заповедника-музея «Иссык» // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Алматы: Қазақ университеті, 2019. № 43 (95). 31-138 бб.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ НА ПАМЯТНИКАХ ДРЕВНОСТИ И ПОЗДНЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ ШУБАРАТ И МОЛАЛЫ В 2023 ГОДУ

Аннотация. В представленной статье приведены предварительные результаты междисциплинарных научных изысканий на расположенных в пределах административной территории села Шамалган Карасайского района Алматинской области памятниках Шубарат и Молалы в 2023 году – а именно ход и итоги разведочно-поисковых работ, изысканий аварийно-спасательных характера и мер по охране и популяризации историко-культурного наследия и иных научных работ.

Ключевые слова: памятники Шубарат и Молалы, междисциплинарные исследования, рекогносцировка и аварийно-спасательные работы, охрана и популяризация историко-культурного наследия.

**PRELIMINARY RESULTS OF RESEARCH ON THE MONUMENTS OF
ANTIQUITY AND THE LATE MIDDLE AGES
SHUBARAT AND MOLALY IN 2023**

Abstract. The presented article presents the preliminary results of interdisciplinary scientific research on the monuments of Shubarat and Molaly located within the administrative territory of the village of Shamalgan in the Karasai district of the Almaty region in 2023, namely, the progress and results of exploration and search operations, rescue surveys and measures to protect and popularize historical and cultural heritage and other scientific works.

Keywords: monuments of Shubarat and Molaly, interdisciplinary research, reconnaissance and rescue operations, protection and popularization of historical and cultural heritage.

Information about authors:

Yeldos M. Kariyev, Associate Professor of the Higher School of Social Sciences and Humanities of Astana International University, Astana, Kazakhstan, E-mail: eldos.05.82@gmail.com

Daniyar Tolegenovich Tleugabulov, Azamat Talgatovich Dukombayev, Tatyana Vasilyevna Brynza, Adil Yerlanuly Eginbai, Aldiyar Ganiuly Omarov, Musa Akhatuly Rysbergenov, Artur Robertovich Mukhametzyanov, Samgar Bolatbekkyzy, Amir Maksutovich Taglenov, Viktor Grigoryevich Marziokha, Milena Bulatovna Valikhanov, Dias Kumyrbaevich Zhanataev, researchers at the K.A. Akishev Research Institute at ENU L.N. Gumilev, Astana, Kazakhstan, E-mail: akishev_institute@mail.ru

Alpamys Abu, Researcher at the historical and Cultural center «Atameken», Shamalgan, Kazakhstan, E-mail: alpamys_79@mail.ru

Сведение об авторах:

Елдос Максатович Кариев, доцент Высшей школы социально-гуманитарных наук Международного университета Астана, Астана, Казахстан, E-mail: eldos.05.82@gmail.com

Данияр Толегенович Тлеугабулов, Азамат Талгатович Дукомбайев, Татьяна Васильевна Брынза, Адиль Ерланулы Егинбай, Алдияр Ганиулы Омаров, Муса Ахатулы Рысбергенов, Артур Робертович Мұхаметзянов, Самгар Болатбеккызы, Амир Максutowич Тагленов, Виктор Григорьевич Марциоха, Милена Булатовна Валиханова, Диас Кумырбаевич Жанатаев, научные сотрудники НИИ им. К.А. Акишева при ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: akishev_institute@mail.ru

Алпамыс Абу, научный сотрудник историко-культурного центра «Атамекен», Шамалган, Казахстан, E-mail: alpamys_79@mail.ru